

Վալերի Միրզոյան

«ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ», ԹԵ՛ «ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ»

Հայաստանյան արդի իրականության հիմնական բնութագիրը, բնականաբար, 2018 թ. գարնանը կատարված «թավշյա հեղափոխությունն» է և վերջինիցս սկիզբ առած քաղաքական, տնտեսական և կազմակերպական բնույթի վերափոխումները: Սա համաժողովրդական բողոքի և դժգոհության ալիք էր, որ կտրուկ հեռացրեց նախկին ռեժիմի ղեկավարներին՝ լայն ասպարեզ բացելով իրական բարեփոխումների համար:

Հայաստանյան փորձը, որ նույնիսկ ստացավ «հայկական հեղափոխություն» անվանումը, փորձագետների ուշադրության կենտրոնում է: Մեջբերենք նրանցից մեկի սկզբունքորեն արդարացի գնահատականը¹. «Հայաստանում այսպես կոչված «հեղափոխական» գործընթացներն ունեին խաղաղ, ոչ բռնի բնույթ, ուստի դրանք ըստ էության հեղափոխական չէին այդ հասկացության ավանդական իմաստով, այլ որպես ազդակ ծառայեցին երկրում առաջադեմ էվոլյուցիոն վերափոխումների համար՝ ըստ համերաշխաբանության օրենքների*: Նման պնդման համար գլխավոր փաստարկն այն է, որ մի կաթիլ արյուն չի թափվել, չի նկատվել որևէ բռնություն, ոչ էլ հանրային կյանքն է ընդհանուր առմամբ փլուզվել, որոշումների մեծ մասը ընդունվել է փոխզիջման հիմքով, հակամարտության մեջ քաղաքական հալածանք չի եղել ո՛չ «նախահեղափոխական» իշխանությունների կողմից, ո՛չ էլ «հաղթողների»: Ահա թե ինչու հայկական «հեղափոխությունը», իր յուրահատկության շնորհիվ, կարիք ունի գիտական, սոցիոլոգիական, պատմական, քաղաքագիտական, մշակութաբանական, փիլիսոփայական վերլուծության և գեղարվեստական արտացոլման»:

Եվ, իսկապես, զուտ քաղաքական իմաստով Հայաստանում կատարվեց իշխանության խաղաղ փոխանցում, խաղաղ, քանի որ նախկին ռեժիմը համատարած ատելության էր արժանացել, այն աստիճանի, որ դիմադրության պաշարները սպառել էր, բացի դրանից՝ հակամարտության կողմերը դրվատելի իմաստնություն դրսևորեցին՝ խուսափելով իրավիճակի անհարկի սրացումից: Այդուհանդերձ, կատարվածը, ըստ իս, **լիակատար հեղափոխություն էր արժե-**

¹ **Ֆ. Ա. Բարլոբաև**, Армянская «революция» в контексте солидарологии // «Философские науки», 2018, № 4, с. 7.

* **Խալիլ Բարիբաևը** Ռուսաստանի ակադեմիայի փիլիսոփայության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող է, կրկնակի դոկտոր՝ փիլիսոփայական գիտությունների և տնտեսագիտության: Նա իր առաջարկած «համերաշխաբանությունը» (солидарология) դիտարկում է որպես մի նոր՝ «գիտափիլիսոփայական գիտաճյուղ»՝ մեկնաբանելով վերջինս որպես «բախումնաբանություն» (конфликтология) գիտաճյուղի յուրատեսակ լրացում և, միաժամանակ, հակակշիռ: Նա խիստ հետաքրքրված է հայաստանյան փորձով և համարում է, որ մեզանում կատարվածն այդ համերաշխաբանության սկզբունքների փայլուն հաստատումն է:

բանական առումով. մարդիկ սկսեցին հավատալ սոցիալական արդարությանը, վերածնվեց շարքային քաղաքացիների հավատը դեպի անկաշառ և նվիրյալ պաշտոնյաները, վստահություն առաջացավ համախմբմամբ տնտեսական բոլոր բարդությունները հաղթահարելու և «նոր Հայաստան» ստեղծելու: Այլ հարց է, թե որքանով օգտագործվեց կամ ինչպես մսխվեց իրական բարեփոխումների այդ հզոր ներուժը:

Հայտնի բան է, որ ժողովրդավարության պայմաններում իշխանության եկած քաղաքական ամեն մի ուժ իրեն ընտրած քաղաքացիներին խոստումներ է տալիս, առավել ևս դա վերաբերում է հեղափոխական ուժին, մանավանդ դյուրին, ոչ բռնի, «թավշյա» ճանապարհով եկած: Ե՛վ հեղափոխականներն են վստահ լինում իրենց ուժերին, և՛ զանգվածներն են հավատով լի: Բայց երբ որոշ ժամանակ է անցնում, իսկ խոստումները չեն կատարվում, իշխող ուժը սկսում է կորցնել վստահության քվեն և հաջորդ համապետական ընտրությունների ժամանակ իր տեղը զիջում է ընդդիմությանը. սա՛ է ժողովրդավարության էությունը, և առայժմ մարդկանց արդարացի համակեցության կազմակերպման ու կառավարման ավելի լավ ձև չի գտնվել: Դե, իսկ եթե խոստումները չես կատարել (էական չէ՝ օբյեկտիվ թե սուբյեկտիվ պատճառներով), բայց չես էլ ուզում իշխանությունը թողնել, այդժամ ասպարեզ է գալիս ժողովրդավարության աղավաղված ձևը՝ «ամբոխահաճությունը» (պոպուլիզմ), և ժամկետանց իշխանավորները սկսում են սեփական կառավարումն արդարացնել և երկարաձգել տարբեր քաղաքական բեմադրություններով. տալիս են նորանոր գրավիչ խոստումներ, մոգոնում են հեղաշրջման կեղծ սցենարներ, սկսում «վիուկների որս», սահմանափակում խոսքի ազատությունը, անգամ հրահրում կարճատև պատերազմ հարևան պետության դեմ և այլն. տարբեր երկրներում դա տարբեր կերպ է տեղի ունենում:

Ինչպես հայտնի է, քաղաքական հեղափոխությունն առաջնորդած և ներկայում իշխող կուսակցությունը 2019 թ. սկզբին առաջադրեց Հայաստանում «տնտեսական հեղափոխություն» իրականացնելու խնդիրը՝ որպես «թավշյա հեղափոխության» շարունակություն, հաջորդ փուլ: ՀՀ տնտեսական զարգացման և ներդրումների նախարարն ավելի որոշակիացրեց ընդհանուր հարցադրումը. նա ուղղակի հայտարարեց «տնտեսական հեղափոխության» մեկնարկի մասին, նաև հակիրճ հավելեց հայեցակարգային բնույթի մի դրույթ. «Հեղափոխությունը չափտի ավարտվի: Հեղափոխությունը պիտի երկար շարունակվի և տա սպասելի արդյունքներ»¹: Այս ինքնին շատ հրապուրիչ գաղափարը խանդավառ ընդունելություն գտավ. թեմայով սկսեցին զբաղվել հիմնականում տնտեսագետները, մասամբ՝ նաև քաղաքագետները, ծայր առավ հրապարակումների շարք տնտեսական հեղափոխության էության, պայմանների, շարժիչ ուժերի, փուլերի մասին և այլն:

¹ Տե՛ս <https://armeniasputnik.am/economy/20190131/17047265/armenia-ntesakan-hexapoxutyun.html>

Այս հարցի առթիվ տողերիս հեղինակի դիրքորոշումը, որպես սոցիալական փիլիսոփայի, հետևյալն է: **Նախ՝** ընդհանուր առմամբ, արդի **Հայաստանի տնտեսության արագընթաց զարգացման, ներառյալ «թավջա հեղափոխության» հռչակած նպատակների կենսագործման անհրաժեշտությունը կասկածից վեր է:** Սակայն միանգամայն ակնհայտ է նաև, որ դրա համար հարկավոր է հավասարակշռված պետական քաղաքականություն, ամենից առաջ՝ ռազմավարական հարցադրումների և մարտավարական լուծումների հստակեցում: Սա նշանակում է, ամեն ինչից զատ, որ «տնտեսական հեղափոխությունը» չի սկսվում պարզապես դրա մեկնարկի հռչակմամբ:

Երկրորդ՝ տնտեսությունը՝ որպես ինքնավերարտադրվող, ուստի ներքնապես էվոյուցիոն զարգացմանը միտված մի համակարգ, բնավ հակված չէ հեղափոխական, այսինքն՝ կտրուկ, ցնցումային փոփոխությունների: Ահա թե ինչու **զուտ հեղափոխական պաթոսն այստեղ ոչ միայն օգտակար չէ, այլև կարող է վնասել իրական հիմնախնդիրների լուծմանը:**

Մեր այս երկու դիտարկումները կարևոր են, եթե ցանկանում ենք խուսափել չհիմնավորված նպատակադրումներից, ուստի և դրանց անխուսափելի ծախսողման սոցիալ-տնտեսական և բարոյահոգեբանական ծանր հետևանքներից: Իսկ ծախսողման վտանգը մեծանում է հատկապես, երբ հսկայական իշխանության տնօրինող ղեկավարի գերվստահությունը խարսխված է լինում նախկին պլանների անթերի կատարման վրա, մանավանդ երբ դրանք իրականում կեղծված են: Այդպիսի ղեկավարն ունակ է ինքն իրեն ներշնչելու և այլոց հավատացնելու, թե իբր հնարավոր է «վերակառուցել» այն, ինչը դեռ կառուցված չէ, ունակ է նաև անխոհեմաբար նման թերատ կառույցից ակնկալելու աճի աննախադեպ ընթացք՝ արագացում: Ընթերցողներից ոմանք, անտարակույս, հիշեցին «վերակառուցում» և «արագացում» բառերը, որոնք, հետահայաց դիտարկմամբ, այլ բան չեղան, քան Խորհրդային Միության պես հսկա տերության մոտալուտ փլուզումը գուժող խորհրդանիշներ (թեպետ ժամանակին հրամցվում էին որպես ողջ հասարակության բարեփոխման «կախարդական փայտիկ»): Ձախավեր բարեփոխիչ Միխայիլ Գորբաչովին դիպուկ է բնութագրել «սինգապուրյան հրաշքի» գլխավոր ճարտարապետը՝ **Լի Կուան Յուն**. «Նա փաստորեն նետվեց լողավազանի ամենախոր տեղը՝ նախապես չտվորելով լողալ»¹: Եվ, իհարկե, այս բնույթի ծախսողումներից, նաև թեկուզ բացահայտ արկածախնդրական նպատակադրումներից (իսկ դրանք քիչ չեն եղել պատմության ընթացքում և այսօր էլ, իսկն ասած, ամբոխահաճ որոշ առաջնորդների զինանոցում են) նույնպես հնարավոր է և անհրաժեշտ է օգտակար դասեր քաղել նույնաբնույթ սխալները չկրկնելու համար:

Երրորդ՝ «թավջա հեղափոխության» քաղաքական և կազմակերպական որոշ նպատակադրումներ շատ արագ իրականացան: Գաղտնիք չէ, որ հեղափոխական խանդավառությունը գերլավատեսություն է ներշնչում, և **ամեն մի**

¹ Ли Куан Ю, Сингапурское чудо / Пер. с англ., М., АСТ, 2017, с. 180.

փոփոխություն ի սկզբանե հայտարարվում է «բարեփոխում», մինչդեռ միայն դրա համալիր ամփոփումն ու հետահայաց գնահատականը կարող են նման որակման հիմք տալ: Եվ սա միայն բառագործածության ճշգրտման խնդիր չէ. դյուրին է «բարեփոխման» խոստումներ տալը, դրանք շահեկան են ամբոխահաճական կառավարման համակարգում, սակայն ի վերջո մոլորեցնում են հենց իրենց՝ բարեփոխիչներին: Մինչդեռ եթե խոսենք չեզոք «փոփոխությունից» կամ «վերափոխումից», ապա դրանց հասցեատիրոջ մեջ ավելի իրական ակնկալիքներ կձևավորենք, ուստի և անհարկի դժգոհություն հիմք չենք տա:

Դեռ **Ադամն Սմիթն** է ժամանակին անդրադարձել «բարեփոխում» երևույթի ըմբռնմանը: Մասնավորապես՝ նա վտանգավոր էր համարում իշխանավոր բարեփոխչի «անմիտ ինքնավստահությունը», երբ սա մանրախնդրորեն իրականացնում է իր պատկերացումները, անտեսում այլոց կարծիքը՝ չնկատելով իսկ, որ միջոցը վերածվել է ինքնին նպատակի. այդպիսին «նախապատվությունը տալիս է միջոցին, այլ ոչ նպատակին և ավելի շատ ջանում է կատարելագործել համակարգը, քան հոգում է այն մարդկանց մասին, որոնք իրենց վրա են զգալու այդ համակարգի և՛ օգուտները, և՛ վնասները»¹: «Փոփոխությունների մոլագարների» գոյությունն է հաստատում նաև Քեմբրիջի համալսարանի պրոֆեսոր **Քրիստոֆեր Գրեյը** և «փոփոխությունների հիստերիայի» շարքում նշում. «Փոփոխություններ կատարելու անհագ ցանկությամբ՝ կառավարողներն անտեսում են նորամուծությունների կարիքի բացակայությունը և այդ փոփոխություններին ուղեկցող ծախսերը՝ անձնակազմի հոգնածությունը»: Իսկ սրա հիմնական պատճառը կայունության և փոփոխականության հարաբերակցության ճիշտ ըմբռնման բացակայությունն է. «Կառավարիչների և առաջնորդների մեծ մասը քիչ է հետաքրքրվում իր գործունեության բուն էությամբ, այն է՝ կայունության կառավարմամբ»²:

Չորրորդ՝ անտարակույս, մեզ **հարկավոր է լրջորեն ուսումնասիրել աշխարհի որոշ երկրներում իրականացված «տնտեսական հրաշքի»** ընթացքը, շարժիչ ուժերը, տնտեսական կյանքի կառավարման սկզբունքները և ընդօրինակել օգտակար փորձը՝ սեփական տնտեսական, քաղաքական և ազգամշակութային առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

Հինգերորդ՝ նշված առանձնահատկությունների համեմատությունը մեզ հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ հայաստանյան ներկա պայմաններում **հանրային կառավարման գերխնդիրը պետք է լինի երկրում տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական կայունության ապահովումը:** Խոսքը հատկապես այնպիսի կայունության մասին է, որը ինքնին զարգացման հանգրվանի պահն է, ուստի և հիմքն է ու գլխավոր պայմանը տնտեսական հնարավոր առաջընթացի:

Սկզբունքորեն հանրային կյանքի կառավարման մեջ կայունության և առաջընթացի դիալեկտիկայի ըմբռնումը սոցիալական փոխափայության համար նոր բան չէ: Առավել սեղմ դա ձևակերպել է սոցիոլոգիայի հիմնադիրներից

¹ **А. Смит**, Теория нравственных чувств. М., Республика, 1997, с. 230.

² **C. Grey**, The folly of change // World Business Magazine, 28 March 2006.

Օգյուստ Կոնտը՝ “L’Ordre et le Progrès”. սա՛ էր նրա կարգախոսը¹: Հասկացությունների նման զուգորդումը պատահական չէ, այլ արտահայտում է կազմակերպված ամբողջի բնականոն գործառության ընդոծին պատճառակցման առավել խոր ըմբռնումը: Կոնտը կայունության («կարգավորվածության») և առաջընթացի ներդաշնակումը դիտում էր որպես իր «նոր ընդհանուր փիլիսոփայության» հիմնաքարը, չէր դադարում կրկնել, թե «առաջընթացը կայունության զարգացումն է»²:

Վերջապես, վեցերորդ՝ «տնտեսական հեղափոխություն» ձևակերպումը, թերևս, ընդունելի է որպես Հայաստանում ներկայում իշխող քաղաքական ուժի կամքի արտահայտություն, նաև՝ բավական հաջող **քաղաքական կարգախոս, որի իրական բովանդակությունը և իրականացման հիմնական պայմանը պիտի դիտարկել «կայունության կառավարումը»:**

Արդ, ի՞նչ անել: Այս հարցին ի պատասխան՝ հրապարակվեցին Հայաստանի առաջատար տնտեսագետների երկու հիմնարար հետազոտությունները: Առաջին՝ **«Ի՞նչ անել»** ժողովածուն նվիրված է Հայաստանի տնտեսության զարգացման արդիական հիմնախնդիրներին և ռազմավարական ուղղություններին³: Հաջորդ ժողովածուն նույն հիմնախնդիրներին է անդրադարձել, բայց այս անգամ ավելի թիրախավորված՝ դրանք դիտարկելով Հայաստանի տնտեսության արագացված տնտեսական զարգացման հրամայականի՝ «տնտեսական հեղափոխության» լույսով, ուստի վերնագրված է համապատասխանաբար⁴: Ամենայն հավանականությամբ, սրանց կիստևեն նոր հրապարակումներ՝ արդեն նվիրված «տնտեսական հեղափոխության» նվաճումների և հետագա ընթացքի հիմնախնդիրների վերլուծությանը:

Ժողովածուները գիտագործնական խորհրդածողովի նյութեր են և արդեն այդքանով արժանի են մեծ ուշադրության. տեսական դատողությունների կողքին կան ուշագրավ և օգտակար շատ առաջարկություններ և հանձնարարականներ՝ ուղղված Հայաստանի առջև ծառացած տնտեսական, սոցիալական և կազմակերպական առաջնահերթ խնդիրների լուծմանը: Համակողմանի պարզաբանված և հիմնավորված են, մասնավորապես, հաստատութենական և կառուցվածքային փոփոխությունների հիմնական ուղղությունները, առավել հասցեական և արդյունավետ սոցիալական ծրագրերի ներդրումը, տնտեսության պետական կառավարման համակարգի կատարելագործման, մասնավորապես՝ կառավարչական ծախսերի կրճատման և մակրոտնտեսական հիմնավոր վճիռներ կայացնելու պայմանների ապահովումը, ներդրումների խթանման բարելավման եղանակները, գործարարության համար բարենպաստ միջավայրի ստեղծման

¹ Տե՛ս **A. Conte**, *Système de politique positive*, Paris, Vrin, 2002, p. 19.

² Անդ, էջ 74:

³ Տե՛ս «Ի՞նչ անել. Հայաստանի տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները և ռազմավարական ուղղությունները», Երևան, Անտարես, 2018:

⁴ Տե՛ս «Ի՞նչ անել 2. Տնտեսական հեղափոխություն. ընկալումը և գործարկումը», Երևան, Անտարես, 2019:

օրենսդրական և կազմակերպական հիմքերը և այլն: Անտեսված չեն նաև տնտեսական զարգացման խնդիրների լուծմանն առնչվող ռիսկերը և խոչընդոտները, մասնավորապես՝ բնակչության եկամուտների գերբևեռացումը աղքատացման ընդհանուր խորապատկերի վրա, փոքրիշատե ստվար «միջին խավի» բացակայությունը՝ իր կայունացնող սոցիալական դերով հանդերձ, սահմանափակ ֆինանսական միջոցները, աղքատության դեռևս բարձր մակարդակը, բնակչության՝ տակավին չդադարող արտահոսքը, լիովին չհաղթահարված կլանայնությունը և կոռուպցիոն դեպքերը, ստվերային տնտեսության դանդաղ կրճատումը, քաղաքական նոր վերնախավի այլասերման վտանգը, նոր օլիգարխիայի ձևավորման հնարավորությունը և այլն:

Միով բանիվ՝ մեր առջև պարզված է **Հայաստանի տնտեսության ամբողջ «անատոմիան», խնամքով քննության է առնված նաև «ֆիզիոլոգիան»,** և հայաստանյան առաջատար տնտեսագետները իրենց խոր վերլուծություններով և գիտագործնական բնույթի հանձնարարականներով պատրաստ են նպաստելու վիճակի արմատական բարելավմանը (մնում է, որ «հիվանդն» ինքն էլ ցանկանա ապաքինվել): Կրկնում ենք, տնտեսագետ-խորհրդատուները հերթական անգամ ապացուցել են իրենց բարձր արհեստավարժությունը և պետության ղեկավարությանն իրապես աջակցելու պատրաստամակությունը:

Միևնույն ժամանակ մեր խնդրո առարկայի դիրքերից նկատենք, որ առաջին «Ի՞նչ անել» ժողովածուի և **ոչ մի հոդվածում չի հանդիպում «տնտեսական հեղափոխություն»** արտահայտությունը, ոչ մի հեղինակ չի գործածել այս բառակապակցությունը: Ինչո՞ւ. պատասխանը, կարծում եմ, Օկկամի հայտնի «ածելին» է, այն է՝ **անհարկի չբազմացնել նորանոր հասկացություններ, եթե արդեն եղածով լիովին հնարավոր է ասելիքն ասել:** Այնպես որ, Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրները քննարկելիս ոչ մի կարիք չի զգացվել «տնտեսական հեղափոխության» անունը տալու: Մինչ այս հարցը շարունակելը հարկ եմ համարում ընդգծել, որ սույն ժողովածուի լրջագույն հոդվածներից մեկը նվիրված է ոչ թե ապագային, այլ անցյալին, միանգամայն տեղին այն հարցադրմանը, թե ինչով բացատրել մեր նախորդ ուղու ճախողումները: «Անկախության հռչակումից երեք տասնամյակ անց մենք կարող ենք ասել, որ պատասխան չի տրվել հետևյալ հարցին. «Ինչո՞ւ Հայաստանում (ինչպես նաև հետխորհրդային մյուս երկրներում) իրականացված շուկայական վերափոխումները հանգեցրել են երկրի ապարդյունաբերականացմանը, անարդյունավետ և անմրցունակ տնտեսության ձևավորմանը, բնակչության՝ դեպի լավը փոփոխությունների նկատմամբ սոցիալական հոռետեսական ճնշվածությանը»¹:

Արդ, եթե ընդունում ենք այս մտահոգությունը, ապա ներկա պայմաններում «տնտեսական հրաշքից» խոսելը դառնում է առնվազն անլուրջ զբաղմունք: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ եմ համարում գոհունակությամբ արձանագրել, որ քննարկվող ժողովածուի մեջ կան հեղինակներ, որոնց տեսակետը լի-

¹ Գ. Վարդանյան, ՀՀ տնտեսական զարգացման հայեցակարգային հիմնախնդիրները // «Ի՞նչ անել», էջ 52:

վին համահունչ է մերին, այսինքն՝ շեշտը դրվում է կայունության ապահովման վրա՝ որպես հիմք և գլխավոր պայման հետագա առաջընթացն ապահովելու: Այսպես, տնտեսական առաջընթացի ֆինանսական կարևոր աղբյուրներից մեկի՝ ներդրումների վիճակի և հեռանկարի վերլուծությունը միանգամայն տրամաբանորեն բերել է հետևյալ եզրակացությանը. «Նորույթ չէ, եթե նշենք այն փաստը, որ ներդրումները հոսում են այնտեղ, որտեղ կա կայունություն և շահութաբերություն: Հետևաբար ՀՀ տնտեսական զարգացման և ներդրումային միջավայրի բարելավման առաջնահերթ խնդիրներից է տնտեսական և քաղաքական կայունության ապահովումը»¹:

Այդպես է, իրոք՝ **կայունությո՛ւն և առաջընթա՛ց**: Այստեղ հիշեցնենք, որ կայունության ըմբռնումը չի սահմանափակվում հանրային կյանքի մի ոլորտով. դա պիտի համակարգային լինի, ընդգրկի հանրության կենսագործունեության բոլոր ոլորտները: Ի տարբերություն նեղ վերլուծության համար արդարացված հատվածական (սեգմենտալիստական) մոտեցման՝ սոցիալ-փիլիսոփայական դիտարկումը ձգտում է ամբողջականացնող (հոլիստական) մոտեցման: Վերջինիս շնորհիվ է հասկանալի դառնում, որ հանրային կյանքի առանձին հատվածներն ունեն կայունության և դրա կառավարման զանազան, երբեմն՝ ներհակ չափանիշներ, մինչդեռ գլխավոր չափանիշը պետք է լինի միայն առաջընթացի հեռանկարը: Կայունության կառավարման միակողմանի, հատվածական ըմբռնման պարագայում հանրային կյանքի մի ոլորտի կամ մարդկանց մի խավի կայուն կյանքը կարող է խոչընդոտ դառնալ ամբողջ համակարգի կայուն գործառության և ներդաշնակ առաջընթացի համար: Նույն կերպ լիովին հնարավոր է ուժերն ու պաշարները կենտրոնացել մի նեղ բնագավառի վրա, օրինակ՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, և ապահովել այստեղ մի այնպիսի առաջընթաց, որն իսկապես արժանի կլինի «տնտեսական հրաշք» կոչվելու: Սակայն համակարգի ներսում խզվածքը հասցնելու է այն բանին, որ **կարճաժամկետ հաջողությունները ի վերջո հանգեցնելու են լայնածավալ կորուստների**:

Անդրադառնանք երկրորդ ժողովածուին՝ նույնքան ուշագրավ և համակողմանի ուսումնասիրություններով հարուստ, բայց այս անգամ կենտրոնացած մեկ հիմնական թեմայի շուրջ՝ «տնտեսական հեղափոխության ընկալումը և գործարկումը»: Ի՞նչն է անմիջապես աչքի զարնում. արդեն ասվեց՝ ընդամենը մեկ տարի առաջ Հայաստանի տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները և ռազմավարական ուղղությունները խորապես վերլուծելով և հիմնավոր առաջարկություններ անելիս հեղինակներից ոչ մեկը ոչ մի անգամ չի խոսում «տնտեսական հեղափոխության» անհրաժեշտության մասին, այդ հասկացությունն առհասարակ ոչ մի անգամ չի գործածվել, մինչդեռ երկրորդ ժողովածուում մեկնեն հայտնվել են «տնտեսական հեղափոխության» գիտակ տեսաբան-

¹ Հ. Մնացականյան, Ներդրումային միջավայրի բարելավման արդի խնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում// «Ի՞նչ անել», էջ 128:

ներ, իսկ սույն հասկացությունը գործածվում է ամբողջ վաթսունութ անգամ^{*}: Չեմ կարծում, որ քաղաքական պատվերը պիտի թելադրի գիտնականներին իրենց թեմատիկան. ճիշտ հակառակը պիտի լինի՝ գիտնական վերլուծաբանները և խորհրդածությունների հակված տնտեսվարողները (ցանկալի է՝ համատեղ) օբյեկտիվ իրողության ուսումնասիրությամբ պիտի հանգեն որոշակի եզրակացության և խորհուրդ տան պետության տնտեսական քաղաքականության ռազմավարական նպատակադրումները և մարտավարական ուղիները ձևակերպող ատյաններին: Հիշեցնենք, որ գորբաչովյան «արագացում» և «վերակառուցում» կոչերին էլ հետևեցին բազում գիտագործնական խորհրդածողովներ, հրապարակվեցին հաստատվող մենագրություններ, մինչդեռ պետության ղեկավարները չանսացին այն տնտեսագետներին, սոցիոլոգներին, փիլիսոփաներին, պատմաբաններին, որոնք, միգուցե ոչ մեծ համառությամբ, այլ զգուշավոր կերպով փորձում էին հուշել քաղաքական վերնախավին վտանգների մասին: Իհարկե, ձախողումից հետո դյուրին դարձավ արձանագրել քաղաքական պատվերի անհիմն լինելը:

Ինչևէ, ի վերջո **կասկածից վեր է Հայաստանի տնտեսության արագացված զարգացման անհրաժեշտությունը, ուստի այդ ընթացքի անվանումը չէ կարևորը, այլ բուն գործողությունների էությունը, դրանց ուղղվածությունը և հիմնավորվածությունը**: Այս առումով ավելորդ չեմ համարում մեկ էլ շեշտել, որ քննարկվող երկու ժողովածուներն էլ բացառիկ արժեքավոր ներուժ ունեն թե՛ որպես տեսական հարցադրումներ, թե՛ որպես գործնական և գործադրելի հանձնարարականներ: Այդուհանդերձ, չենք կարող չնկատել, որ տնտեսական բարեփոխումների հիմնավորումը, թեկուզ այն անվանվի «տնտեսական հեղափոխություն», սկզբունքորեն չի կարելի հակադրել երկրի տնտեսության մեջ, ինչպես նաև հանրային կյանքի բոլոր բնագավառներում կայունության ապահովման և դրա նպատակասլաց կառավարման պահանջին: Ահա թե ինչու դժվար է համաձայնել այն տեսակետին, թե իբր նախկինում, այսինքն՝ մինչև 2018 թվականի «թավջյա հեղափոխությունը» Հայաստանի բոլոր կառավարություններն իրենց գործունեության շեշտը դրել են առավելապես կայունության խնդիրների վրա և անտեսել են զարգացման խնդիրները¹: Սրան կարելի է առարկել, նախ՝ զուտ ձևական տրամաբանության տեսակետից, այն է՝ եթե իրոք այդպես է, ապա հատկապես նախորդ կառավարություններն են փաստորեն կուտակել կայունության այն պաշարը, որի վրա կարող է հիմնվել «տնտեսական հեղափոխության» սկիզբը, այլապես դա կմնար ընդամենը բարի ցանկություն: Իսկ, ըստ էության, կարևոր է ելնել կայունության և զարգացման դիալեկտիկայի ըմբռնումից. միայն կայունության հիմնավոր կառավարումն է նախապատրաստում գալիք առաջընթացը: Եվ ընդհակառակը՝ հեղափոխական

^{*} Ըստ իս՝ «տնտեսական հեղափոխության» թեման այսպիսի խանդավառությամբ ընկալելը պրոֆեսոր **Ռոբերտ Սարինյանը** արդարացիորեն կենթադրեց իբրև «**տնտեսագիտական ռոմանտիզմ**»:

¹ Տե՛ս «Ի՞նչ անել 2», էջ 13, 201:

ամենամեծ խանդավառությունն իսկ, առանց հենվելու կայունությամբ կուտակված պաշարների վրա, դատապարտված է ձախողման:

Նույնքան անհիմն է թվում մեկ այլ դրույթ, ըստ որի՝ քաղաքական հեղափոխությանը մշտապես հաջորդում է տնտեսական հեղափոխությունը: Դժվար է համաձայնել ասվածին, այդ թվում՝ նաև այն պատճառով, որ լիովին պարզեցված չէ բուն «տնտեսական հեղափոխություն» հասկացությունը, ուստի հասկանալի չէ, թե տնտեսական կյանքի հատկապես ո՞ր փոփոխությունն է դրան առնչվում: Իհարկե, ինչպես հայտնի է, քաղաքական հեղափոխությունից հետո սկսվում է սեփականատիրության վերաբաշխում, և քաղաքական նոր վերնախավն արագորեն և բազմապատիկ բարելավում է իր տնտեսական վիճակը: Բայց դա մեզ հիմք չի տալիս եզրակացնելու «տնտեսական հեղափոխության» մասին որպես համակարգային երևույթի: Ավելին՝ **քաղաքական հեղափոխությունը, հեղաշրջմանը, իշխանափոխությանը, քաղաքական բնույթի այլ ցնցումների, որպես կանոն, հաջորդում են նաև տնտեսական առումով բնավ էլ ոչ ցանկալի երևույթներ:** Ինչպես վկայում է պատմությունը, քաղաքական հեղափոխությանը հետևում են տնտեսական անկումը, երկրից կապիտալի «փախուստը», արտերկրյա ներդրողների զգուշավորությունը, հակահեղափոխական խմորումները, բնակչության աղքատացումը և այլն: Հիշենք 1917 թվականի հեղափոխությունը Ռուսաստանում. քաղաքական և տնտեսական քաոս, տարածքների կորուստ, քաղաքացիական պատերազմ, բռնաճնշումներ, հալածանք, սով. որքա՞ն ժամանակ և ջանքեր պետք եղան երկրում քաղաքական, տնտեսական և կազմակերպական կայունություն վերահաստատելու համար: Նույնը կատարվեց Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, իսկ դա չէ՞ որ սոցիալական հեղափոխություն էր բառի դասական իմաստով. ի վերջո կատարվեց տնտեսական համակարգի արմատական փոփոխություն՝ անցում սոցիալիստական տնտեսությունից դեպի ազատ շուկայական տնտեսություն: Եվ հայտնի է, թե նախկին խորհրդային հանրապետությունները որքան դժվարությամբ կարողացան հաղթահարել այդ հիմնարար փոփոխությունների ծանրագույն հետևանքները և հասնել սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման:

Հարկ է նկատել, որ տողերիս հեղինակը բնավ միայնակ չէ իր դիրքորոշման մեջ: «Ինչ անել 2» ժողովածուի որոշ հեղինակներ միանգամայն տեղին զգուշացնում են ընթերցողներին (նաև գործընկերներին) **գերլավատեսական մոտեցման վտանգի մասին**. «Պատմության մեջ չի արձանագրված որևէ դեպք, երբ հեղափոխությունը երջանկացրած լինի հասարակությանը: Դժվար թե որևէ բանական էակ փորձի ժխտել հեղափոխություններով առաջադրված փոփոխությունների անհրաժեշտությունը, բայց, միաժամանակ, գրեթե անհնարին է հավաստել, որ հեղափոխությունները իրականացրել են այդ խնդիրների լուծումները»²:

¹ Տե՛ս Ա. Մարկոսյան, Է. Մաթևոսյան, Տնտեսական հեղափոխությունը և դրա նախադրյալները Հայաստանի Հանրապետությունում // «Ի՞նչ անել 2», էջ 19:

² Գ. Գալստյան, Տնտեսական հեղափոխություն, թե՞ բարեփոխումներ // «Ի՞նչ անել 2», էջ 41:

Պատմության վկայակոչումը միանգամայն արդարացված է նաև մեկ այլ տեսակետից: Իսկապես, մեկ անգամ չէ, որ տարբեր երկրներում խնդիր է դրվել արագացված սոցիալ-տնտեսական զարգացում ապահովելու: Ընդ որում՝ բարեփոխիչների նպատակները միշտ հիմնավոր են թվացել, սակայն արագացման հետևանքները միշտ չէ, որ բարենպաստ են եղել: Կարող ենք, թերևս, ասել, որ Միխայիլ Գորբաչովը ցանկացել է անել «ավելի լավ», բայց ստացվեց «ինչպես միշտ»: Իհարկե, կան նաև հաջողված նպատակադրումներ, հիրավի «տնտեսական հրաշքի» փայլուն օրինակներ: Հիշենք մի քանիսը՝ Ճապոնիայի տնտեսական աճի ռեկորդային հատվածը 1950-ականների կեսից մինչև 1973 թ. նավթային ճգնաժամը, Արևմտյան Գերմանիայի արագացված տնտեսական զարգացումը և վերակառուցման ընթացքը հետպատերազմյան տարիներին, Չինաստանի տնտեսական բուռն զարգացումը 1978 թվականից մինչև այսօր, ասիական չորս «վագրերի»՝ Հարավային Կորեայի, Թայվանի, Հոնկոնգի և Սինգապուրի «ցատկը» 1960 – 1990 թվականներին, բրազիլական «հրաշքը» (1968 – 1973), Բելգիայի տնտեսական «հրաշքը» (1945 – 1948), բալթյան «վագրերը»՝ Էստոնիան, Լատվիան և Լիտվան 2000 – 2007 թվականներին և այլն:

Ինքնին հասկանալի է, կրկնեմ, որ մենք պարտավոր ենք մանրազնին վերլուծել նշված և մյուս այն երկրների փորձը, որոնք կարողացել են ապահովել աննախադեպ տնտեսական զարգացում: Միաժամանակ հասկանալի է նաև այն, որ նրանցից ամեն մեկի փորձն այնքան գործոնների համադրման արգասիք է, որ դառնում է եզակի, յուրօրինակ իրողություն, բառացիորեն անկրկնելի մեկ այլ երկրի պայմաններում:

Սա նշանակում է նաև, որ հնարավոր չէ ձևակերպել գերարագ տնտեսական զարգացման ինչ-որ ընդհանուր օրինաչափություններ և վերջիններիս ամփոփմամբ առաջարկել «տնտեսական հեղափոխության» իրականացման որևէ քայլաշար (ալգորիթմ): Ասվածը վերաբերում է տնտեսական զարգացման նախադրյալներին և պայմաններին, իրականացվող տնտեսական քաղաքականությանը և արժեքային գերիշխող համակարգին, արտաքին ֆինանսական օժանդակությանը և արտերկրյա խորհրդատուների դերակատարմանը, վերջապես, իսկ միգուցե հենց առաջին հերթին՝ արմատական տնտեսական բարեփոխումներ սկսած առաջնորդի անձնական հատկություններին: Ահա թե ինչու դժվար է կամ միգուցե ասենք՝ վաղաժամ է խոսել «տնտեսական հրաշքի» ինչ-որ տեսություն ստեղծելու բուն հնարավորության մասին, թեպետ լիովին ընդունելի է այդ գաղափարի հեղինակի հիմնական եզրակացությունը. «Այս տարբերություններով հանդերձ՝ այստեղ կա մի ընդհանրություն, որը ոչ թե տնտեսական հաստատությունների ձևին է վերաբերում, այլ այն իրողությանը, որ այդ տնտեսական հաստատությունները, հավանաբար, ապահովել են մասնավոր ներդրումների և մարդկային կապիտալի երկարաժամկետ կուտակում»¹: Եվ ահա հենց սա է կայունության կառավարման կարևորագույն պահերից մեկը, այն է՝ ֆի-

¹ B. Seliger, Theories of economic miracles // “Diskurs“, 2010, n. 1, p. 17.

նանսների և մարդկային կապիտալի կուտակում՝ որպես տնտեսական թոփաքանակ զարգացման նախապատրաստում:

Միով բանիվ՝ հարկ չկա «հեծանիվ հայտնագործելու»: Ասվածին կցանկանալի ավելացնել ևս մի դիտարկում, որ վերաբերում է տարատեսակ **«տնտեսական հրաշքների»** և «վագրերի ցատկերի» պատմության ընդհանրությանը, այն է՝ դրանք բոլորն էլ, առանց բացառության, իրենց հնչեղ **անվանումները ստացել են post factum՝ հետահայաց վերլուծությամբ և գնահատմամբ**: Տնտեսական աննախադեպ զարգացում ապահոված ոչ մի ղեկավար, որ հետագայում պիտի ստանար «տնտեսական հրաշքի հայր» պատվանունը, նախապես չի հռչակել «տնտեսական հեղափոխության» մեկնարկը՝ ո՛չ Լյուդվիգ Էրհարդը (Արևմտյան Գերմանիա), ո՛չ Լի Կուան Յուն (Սինգապուր), ո՛չ Պակ Չո Հին (Հարավային Կորեա)... Սեփական երկրի տնտեսական ուղու մասին նրանց մտորումներում մենք կարդում ենք նպատակների ճշգրտման, դժվարությունների հաղթահարման, ուժերի համախմբման, այլ ոչ թե հրաշապատում երևույթների մասին: Տեղին է իսկապես նկատված՝ չկա ոչ մի հրաշք, կա լարված աշխատանք. հիրավի, խորիմաստ բառախաղ է՝ «քրտինք, ոչ թե խանդավառություն» (perspiration, not inspiration)¹:

Արդ, մեր խնդիրը միանգամայն հստակ է՝ ամեն մի առանձին դեպքում պարզաբանել «տնտեսական հրաշքի» պայմանները և շարժիչ ուժերը, կառավարման սկզբունքները, ապա ընդօրինակել օգտակար փորձը՝ պարտադիր կերպով հաշվի առնելով հայաստանյան իրողության քաղաքական, տնտեսական և ազգամշակութային առանձնահատկությունները: Իսկն ասած՝ չանտեսենք նաև հակառակ ընթացքի կարևորությունը. նկատի ունեմ, որ այլոց փորձը ի սկզբանե հարկավոր է դիտարկել մեր առանձնահատկությունների յուրատեսակ ոսպնյակի միջով: Իսկ վերջիններս, կրկնենք, մեզ հուշում են, որ ոչ միայն տնտեսության, այլև հանրային բովանդակ կյանքի վարչական կառավարման գլխավոր խնդիրն այս պահին պիտի լինի երկրում տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական կայունության ապահովումը: Իսկ կառավարել կայունությունը՝ նշանակում է նաև աստիճանաբար պայմաններ և հիմք ստեղծել տնտեսական առաջընթացի համար:

«Festina lente»՝ դանդաղ շտապիր,– ասում է հին հռոմեական ասացվածքը²՝ հակիրճ բնութագրելով հայաստանյան իրողության հրամայականը, այն է՝ տնտեսական համաչափ զարգացում, կայունության հավասարակշռված կառավարում՝ նպատակուղղված առաջընթաց թոփաքի իրական նախադրյալների և պայմանների ձևավորմանը: Իսկ ինչո՞ւ ենք «տնտեսական հեղափոխության»

¹ **P. Krugman**, The Myth of Asia's Miracle // Foreign Affairs, 1994, vol. 73, n. 6, p. 66.

² Գործարար կյանքում «դանդաղ շտապելու» խորհուրդներով հարուստ է նաև հայոց առածանին, օրինակ՝ «Կամաց-կամաց, բամպակը կ'ըլլի մանած», «Հանդարտ գնացող շուտ կերթա», «Շատ վրազողի գործը խափան է», «Ջուրը չտեսած չեն բոբիկնա», «Համբերե, որ համ բերե» և այլն: Հայոց առածանու վարքակարգավորիչ ներուժի և գործածության տիրույթի վերլուծությունը՝ օտարալեզու մի շարք առած-ասացվածքների համադրմամբ, տե՛ս **Վ. Միրզոյան**, Առածանին՝ գործնական փիլիսոփայություն, Երևան, Մեկնարկ, 2019:

օրակարգ հայտարարում, երբ բնավ դժվար չէ հասկանալը, որ դրան պատասխան չենք ո՛չ սոցիալ-տնտեսական, ո՛չ էլ կազմակերպական իմաստով: Հնարավոր է արդյոք արագացնել այն, ինչն սկսելու պայմանները դեռ չեն հասունացել: Եվ ինչո՞ւ են ոմանք (ոչ միայն քաղաքական գործիչները, այլև լրջմիտ տնտեսագետները) այդքան վստահ շուտափույթ հեղափոխության հարցում:

Այս հարցերի պատասխանների համար դիմենք **Դենիել Քանեմանին**¹՝ հոգեբանի, որը տնտեսագիտության գծով Նոբելյան մրցանակի է արժանացել (2002 թ.) անորոշության պայմաններում կառավարչական վճիռների կայացման և դրանցից ածանցյալ ռիսկերի առաջացման ուսումնասիրության ասպարեզում հետազոտությունների համար: Իսրայելցի հոգեբան Ամոս Թվերսկիի հետ միասին (որի հիշատակին էլ Քանեմանը նվիրել է իր նշանավոր «Մտածելիք՝ արագ և դանդաղ» գիրքը¹) նա բացահայտել է մարդու մտածողությանը բնորոշ իմացական խաթարումները, հատկապես որոշումների կայացման ընթացքում ռիսկերի սխալ գնահատման առնչությամբ: Հայեցակարգի հիմքում ընկած է մարդուն բնորոշ մտածելակերպի երկու տեսակի առանձնացումը. մեկն «արագ մտածումն» է (fast thinking), որ ներըմբռնողական մտքի բնույթ ունի (intuitive thought), երբ որևէ խնդրի լուծումը, կարծեք, ինքնաբերաբար է հայտնվում, մյուսը «դանդաղ մտածումն» է (slow thinking), երբ նույն խնդրի լուծումը ստացվում է շնորհիվ լարված, հաշվարկներին հիմնված, ուշադրության կենտրոնացում և ջանք պահանջող (effortful) մտավոր աշխատանքի: Համարակալելով դրանք որպես «1-ին համակարգ» և «2-րդ համակարգ»՝ Քանեմանը դիտարկում է դրանց փոխառնչությունները և դերը կառավարչական վճիռներ կայացնելու ընթացքում: Մասնավորապես՝ «1-ին համակարգը» գործում է զուգորդական հիշողության շնորհիվ, ուստի պատրաստ է ամեն մի պահի մեզ առաջարկել պարզ ու հասկանալի բազում պատասխաններ, բայց «2-րդ համակարգը» կառուցակարգում է բազմազան մտքերը, աստիճանավորում պատճառահետևանքային հիմքով:

Բազմաթիվ հետազոտությունների և թեստերի վրա հիմնվելով՝ Դ. Քանեմանը եզրակացնում է մեր մտածելակերպին բնորոշ մի օրինաչափության մասին. երբ մենք հայտնվում ենք որևէ բարդ հարցի պատասխանելու անհրաժեշտության առջև, 1-ին համակարգը մեր գործը «հեշտացնում» է՝ բարդ հարցն այլափոխելով ավելի պարզ հարցի. կատարվում է «տեղակալում» (substitution)՝ պարզեցված հարցն այդ կերպ գրավում է բարդի տեղը: 2-րդ համակարգին Քանեմանը հատկացնում է առաջինի հանդեպ վերահսկիչ գործառույթ, բայց բանն այն է, որ գրեթե մենք բոլորս վճիռ ենք կայացնում 1-ին համակարգի ազդեցությամբ, այսինքն՝ «արագ մտածումին» ենթարկվելով: Վերջինս մասնագետփորձագետի համար իր ներըմբռնողությունն է (ինտուիցիան), որին նա վստահաբար հենվում է, քանի որ նախկինում մեկ անգամ չէ, որ իրեն արդարացրել է: «Արագ մտածումի» մյուս տեսակը Դ. Քանեմանն անվանում է «էվրիստիկական»

¹ Տե՛ս **D. Kahneman**, Thinking, Fast and Slow. London: Penguin books, 2012.

(heuristic)՝ այդ կերպ նորովի գիտական շրջանառության մեջ դնելով հին հույն նշանավոր գիտնական Արքիմեդի նշանավոր «էվրիկա» («գտա՛») բացականչությունը: Այս երկու «մտային ինքնաբերական գործողությունների» (automatic mental activities) շնորհիվ մենք, որպես կանոն, լուծում ենք մեր ոչ միայն առտնին խնդիրները՝ միանգամայն վստահ լինելով, թե ճիշտ ենք վարվում, այլև անվարան փորձում ենք լուծել շատ ավելի լայն ընդգրկման և ըստ էության «դանդաղ մտածումի» կարիքն ունեցող խնդիրները:

Ինքնին հասկանալի է, որ երկրորդ դեպքն արդեն հիմք է տալիս մտածելու անհամարժեք լուծումներից հնարավոր վտանգների և դրանց իրականացմանը վերաբերող լուրջ ռիսկերի մասին: Բայց ավելի **տագնապահարույց է «արագ մտածումին» մշտապես գերադասություն տվող մարդկանց գերլավատեսական տրամադրվածությունը**: Եվ, կարծում եմ, Դ. Քանեմանը լրիվ հիմք ունի արձանագրելու, որ ամեն մեկիս էվրիստիկական մակարդակով ամեն ինչ թվում է հեշտ ու հասկանալի. «Մեր մտքի բնականոն վիճակում մենք ունենում ենք ներլմբոնողական զգացումներ ու կարծիքներ մեր ճանապարհին հանդիպող գրեթե ամեն մի բանի մասին: Մենք մարդկանց հանդեպ համակրանք կամ հակակրանք ենք զգում մինչև իսկ նրանց կարգին ճանաչելը, մենք վստահում ենք կամ չենք վստահում օտարականներին առանց նրանց իմանալու, մենք համարում ենք, որ նախագիծը դատապարտված է հաջողության առանց այն վերլուծելու: Անկախ նրանից՝ դուք արտահայտվում եք թե ոչ, բայց դուք հաճախ ունեք այն հարցերի պատասխանները, որոնք դուք լիովին չեք հասկացել, ակնհայտ է, որ չեք կարող ո՛չ բացատրել, ո՛չ հիմնավորել»¹:

Իսկ այժմ պատասխանենք այն հարցին, թե այսօրինակ իմացական հոգեվիճակը ինչի կարող է հանգեցնել, երբ մենք հայտնվում ենք փորձագետի կարգավիճակում, որը իր եզրակացություններն ու խորհուրդներն է տալիս կառավարչական վճիռ կայացնող անձանց կամ ատյաններին: Ըստ Դ. Քանեմանի՝ այստեղ վտանգը մեր մեջ «արագ մտածումի» հետևանքով առաջացող գերլավատեսությունն է, որն էլ հանգեցնում է գերվստահության ապագայի ձևավորման կառավարմանը մասնակից դառնալու մեր հնարավորությունների գնահատման հարցում: «Մեր մեծ մասն աշխարհը որպես ավելի բարեհաճ է ընկալում, քան իրականում է, մեր հնարավորություններն ավելի բարենպաստ են գնահատվում, քան իրականում են, իսկ մեր ընտրած նպատակներն ավելի հասանելի են թվում, քան իրականում է: Մենք նաև հակված ենք չափազանցելու ապագան կանխատեսելու մեր կարողությունը, ինչը հանգեցնում է լավատեսական գերինքնավստահության»²:

Դենիել Քանեմանը առաջարկում է ընթերցողին հասկանալ լավատեսական դիրքորոշման տարբերությունն անհատի և ամբողջ կազմակերպության մակարդակում: Լավատես լինելը ինքնին բնականոն երևույթ է, նկատում է նա, դա ժառանգական հատկություն է, և լավատեսը հակված է տեսնելու առավելապես

¹ D. Kahneman, Thinking, Fast and Slow, p. 97:

² Անդ, էջ 255:

կյանքի լուսավոր կողմերը, հեշտորեն է հարմարվում դժվարություններին, չի ընկճվում, հուսավառ է ապագայի հարցում, ուստի մյուսներից ավելի առողջ է, երկարակյաց և այլն: Նկատված է, որ լավատեսները հաջողության են հասնում քաղաքական կյանքում: Բայց ահա ձեռներեց լավատեսները, առավել ևս տնտեսվարող կազմակերպության ղեկավարի դերում, հաճախ են կառավարչական սխալ վճիռներ կայացնում, որովհետև հակված են թերագնահատելու հնարավոր ռիսկերը. «Քանի որ լավատես ձեռներեցները չեն կարողանում ճիշտ գնահատել ռիսկերը, նրանք հաճախ հավատում են, թե իրենք խելամիտ են ու շրջահայաց, մինչդեռ իրենք այդպիսին չեն»¹: Փաստորեն նրանք հավատում են, թե լիովին վերահսկում են իրավիճակը, այնինչ իրականում տուրք են տալիս «վերահսկողության պատրանքին» (illusion of control): Իսկ դրա պատճառը մեզ հայտնի է. դա «արագ մտածումի» լուծումներին ապավինելն է. «Մենք կենտրոնանում ենք այն բանի վրա, ինչը գիտենք, և անտեսում ենք այն, ինչը չգիտենք, ինչն էլ դարձնում է մեզ մեր իմացածի մեջ չափազանց ինքնավստահ»²: Ահա և Դ. Քանեմանը իր գրքով հանդես է գալիս այս վտանգավոր գերինքնավստահության պատճառների բացահայտմամբ, խորհուրդ է տալիս ազատվել հապճեպ, թեև գայթակղիչ որոշումներից, իսկ ձեռնարկվող քայլերը կառուցել սթափ գնահատականների հիման վրա: Եթե սա որոշակիացնենք մեր խնդրո առարկայի առումով, ապա պարզիպարզո նշանակում է՝ ազատվել «տնտեսական հեղափոխության» գերլավատեսական պատրանքներից և սկսել... դանդաղ շտապել:

Հավարտ՝ նշենք, որ Դենիել Քանեմանի խորհուրդներն ուղղված են ոչ այնքան քաղաքական գործիչներին, որքան գիտնականներին, ամենից առաջ՝ տնտեսագետներին և քաղաքագետներին: Գաղտնիք չէ, որ քաղաքական առաջնորդները հարկադրված են շտապել, խոստումներ տալ, նույնիսկ եթե տեղյակ են, որ դրանք ի վիճակի չեն լինելու կատարել: Նրանք պարզապես չեն կարող այլ կերպ վարվել. սա ժողովրդավարության ստվերոտ կողմերից մեկն է՝ աստիճանական հակվածությունը դեպի ամբոխահաճությունը: Որքան էլ տարօրինակ է, բայց անձնիշխանական (ավտորիտար) ոճի կառավարիչներն ավելի շահեկան վիճակում են, քանի որ ավելի դյուրին են կայացնում և իրականացնում ոչ ամբոխահաճ, սակայն իրերի դրությամբ արդարացված և հեռանկարում արդյունավետ որոշումները (և, ի դեպ, վերոնշյալ «տնտեսական հրաշքներն» իրականացրած առաջնորդներն ավելի շատ միանձնյա վճիռներ են կայացրել, քան համախոհության հիմքով):

Առավել ևս, ուրեմն, ժողովրդավարության ուղիով ընթացող ներկայիս Հայաստանում կարևոր են գիտնականների, հատկապես տնտեսագետների, քաղաքագետների, սոցիոլոգների սթափ վերլուծությունները և հիմնավոր հանձնարարականները, քաղաքական վերին իշխանության կայացնելիք վճիռներում նրանց պարտադիր խորհրդատվական դերակատարումը: Ավելորդ չէ, թերևս,

¹ Անդ, էջ 256:

² Անդ, էջ 259:

ասելը, որ այդ խորհուրդները չպիտի լինեն վերացական դատողություններ, առավել ևս չպիտի հարմարվեն քաղաքական պատվերին, այլ ամենից առաջ պիտի բխեն իրողության համակողմանի վերլուծությունից և ուղղված լինեն որոշակի խնդիրների լուծմանը: «Նոր Հայաստան» կերտելու քաղաքական կամքը պիտի հենվի գիտական մտքի վրա, այլ ոչ գիտությունը պատեհապաշտորեն հարմարվի օրվա իշխանության հերթական կարգախոսին: Արդ, հուսանք, որ արդի Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման հարցերում մեր առաջատար տնտեսագետներն իրենց հետազոտություններից բխող հավասարակշռված գնահատականներով և առաջարկություններով զորավիգ կլինեն քաղաքական ղեկավարությանը՝ կայացնելու ռազմավարական ճիշտ վճիռներ և կատարելու դրանց իրականացման ուղղված մարտավարական արդյունավետ քայլեր:

Վալերի Միրզոյան

«ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ», ԹԵ՛ «ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ»

Համառոտագիր: Պատրա՛ստ է արդյոք ներկայիս Հայաստանը, իր քաղաքական, տնտեսական, կազմակերպական, բարոյահոգեբանական և ազգամշակութային ներկա առանձնահատկություններով հանդերձ, իրականացնելու այնքան հզոր մի տնտեսական թռիչք, որը պատշաճ լիներ «տնտեսական հեղափոխություն» անվանելու: Կարևորելով տնտեսական առաջընթաց զարգացման անհրաժեշտությունը և ընդունելով հեղափոխական բնութագրումը որպես քաղաքական գրավիչ կարգախոս՝ հողվածի հեղինակը հիմնավորում է «կայունության կառավարման» հրամայականը՝ որպես ոչ միայն առավել իրատեսական, այլև հենց նույն հեղափոխական թռիչքի իրագործման հիմք և գլխավոր պայման:

Քանալի քառեր. Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրներ, «տնտեսական հեղափոխություն», կայունության կառավարում, «տնտեսական հրաշք», Դենիել Քանեման

Валерий Мирзоян

«ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ», ИЛИ «УПРАВЛЕНИЕ СТАБИЛЬНОСТЬЮ»?

Аннотация: Насколько готова современная Армения к такому мощному экономическому рывку, которую руководители государства и некоторые экономисты заранее предрекали “экономической революцией”? Дают ли основания для оптимизма политические, экономические, организационные, морально-психо-

логические и этно-культурные характеристики нынешнего состояния нашего общества? Автор данной статьи считает более реальной первостепенное решение насущных проблем стабилизации всех сфер общественной жизни. “Экономическую революцию” следует скорее рассматривать как формулировку воли правящей партии, как весьма привлекательный политический лозунг. Реальная же задача – это управление устойчивостью как основа и главное условие экономического прогресса.

Ключевые слова: вопросы социально-экономического развития Армении, «экономическая революция», управление устойчивостью, «экономическое чудо», Дэниэль Канеман

Valeri Mirzoyan

“ECONOMIC REVOLUTION” OR “STABILITY MANAGEMENT”?

Abstract: How ready is modern Armenia for such a powerful economic breakthrough, which the state leaders and some economists had predicted in advance with the “economic revolution”? Do the political, economic, organizational, moral-psychological and ethno-cultural characteristics of our society give grounds for optimism? The author of this article considers the paramount solution of urgent problems of stabilization of all spheres of public life more real. The “economic revolution” should rather be seen as a formulation of the will of the ruling party, as a very attractive political slogan. The real problem is sustainability management as the basis and main condition for economic development.

Keywords: issues of socio-economic development of Armenia, “economic revolution”, sustainability management, “economic miracle”, Daniel Kahneman